

BİR ESTETİK OLGU OLARAK KENTLEŞMEK KENTLİLEŞMEK

Sıtkı M.ERİNÇ*

Kentleşme ve kentlileşme, yirminci yüzyılın son çeyreğinde bile, ülkemiz için hala en ciddi sorunlardan biri, belki de iiki olarak karşımızda durmaktadır. Temelinde politik nedenlerin ve dolayısıyla eğitim darboğazının bulunduğu bu sorunsal, pek çok nedenlerle masaya yatırılabilir tartışmasız: Tarihi olgular, ekonomik koşullar, coğrafik çıkmazlar gibi... Bu klasik dayanakların tümü bir sihirli değnek varsayımı ile- üstesinden gelinbilir bir duruma getirilse bile acaba kentleşilebilir mi? Kentlileşilebilir mi?

Bir yaşam tarzı olarak kentte oturmayı yeğlemek kaçınılmaz mıdır? Bu soruya kesinlikle evet yanıtını vermek hiç de kolay olmasa gerek. Üstelik, 1950'lerden buraya, özellikle Batı ülkelerinde karşı göçlerin arttığı, yani kentten kent dışına doğru bir kaçışın sürdürülegeldiği gözlene gözlene...

Fakat, eğer insanın ve insana bağlı değerlerin bir anlam taşıdığı kabul ediliyorsa, çağdaş dünyada bir varlık göstermek isteniyorsa, çağcıl bağlamda önce birey ve sonra da kişi olmak amaçlanıyorsa kentleşmek ve kentlileşmek kaçınılmaz bir yöntemmiş gibi kabul edilmelidir. Kentlileştikten sonra tekrar kırsal yöreye dönüş yapılabilir kuşkusuz; belki ilk, belki ikinci, belki de üçüncü nesil olarak... Fakat

---

*Prof.Dr., Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Öğretim Üyesi.

kırsal yörede de kentli gibi yaşamak, önce insanın kendine, sonra da çevresine olan saygısının en belirgin işareti, belki de tek işaretidir.

Günümüzde, yedisinden yetmişine hepimizin, hem imrenerek, hem de çekememezlikle baktığımız büyük şehirler, büyük kentler¹ oluşumlarını, bizim bugün gerekçe olarak gösterdiğimiz darboğazları teker teker çözümleyerek, teker teker aşarak tamamlamışlardır. Fakat bunlara ek, bizim hala akıl edememiş gibi görüldüğümüz bir durumu, sorun haline getirip bunun da üstesinden gelmeyi yüzyıllarca önce, daha 13. yüzyılda başaramışlardır: Üstten alta doğru yayılan, tavandan başlayarak tabana, gerektiğinde baskı ile sindirilen estetik bakış açısı, kent estetiği... Kent estetiği olgusu, kentleşme kavramının algılanabilmesinde ilk basamak olarak benimsenmiş, benimsetilmiştir.

Manes Sperber'in sorguladığı gibi acaba estetik, özel duyuşsal algıların öğretisi midir? Beğenin arttırılmasına, oluşturulmasına ilişkin bir kuram mıdır? Sanatsal anlatım biçimlerine ilişkin bir dilbilgisi midir? Estetik, bunların hiç biri, ya da hepsi olabilir. Ya da hem o, hem de o... Fakat bilinen, bilinebilen tek niteliği, estetiğin, hem kendimize, hem çevremize, hem de evrene bir bakış yöntemi, bir bakış biçimi olduğudur. Bireylikten kişiliğe aşamalı geçişin en belirgin göstergesi olduğudur. Gelenek, görenek diye 'kakalanan', salt üzerinde düşünme eylemini beceremediğimizden devam ettirilegelen kimi yollara başkaldırı olduğudur. Kendimize, kendimizin duyduğu saygının en belirgin ifadesi olduğudur.

Estetiği, her ne kadar güzelliğin bilimi, güzeli sorgulama yöntemi, güzelin nedenlerini araştırma alanı gibi tanımlamak istersek de bunların hiç biri estetiği açık ve seçik bir şekilde ortaya koyamaz.

Estetik, güzeli, daha güzeli, en güzeli sorgular. Bu nedenle estetik bir beğeni düzeyi değil, bir araştırma, bir irdeleme sürecidir. Hem güzel denilen varolanı, hem de beğeni denilen duyuşsal doyumunu irdeler.

---

¹ Bilge Karasu, kent ve şehir sözcüklerini ayrı anlamlarda kullanırdı. Kendi adıma, bu ayrımı içtenlikle benimsediğim için burada da vurgulamak istedim. Çok kısaca şehir, bir tarihi süreç içerir, bir geçmişi vardır, bir metropoldür. Kent ise yeni bir kuruluştur. Örneğin, İstanbul şehirdir. Ankara ise kent.

Estetik bir varış noktası değil, olsa olsa bir çıkış noktasıdır.

Güdü gibi, hatta ilkel, birincil güdüler gibi çalışan güzele eğilim, güzele yönelim, duygusal gereksinimlerimizi doyuma ulaştırır ve bir beğeni tanımlamasıyla da dışavurulur. Bu tür beğeni, dolayısıyla güzel, bir kere ulaşıldımı insanı rahatlatan, ferahlatan, hatta hatta kimi insanda güven duygusu bile yaratan bir beğeni eşiğidir, bir güzel (!) bulgusudur: Statiktir, kolay kolay değişmez. Yedisinde ne ise yetmişinde de öyle kalır, öyle kalınır. Bu tür bir beğeni ve bu tür bir güzel, ne estetiği, ne estetik yargıyı, ne de estetik kaygıyı ortaya çıkarır. Bunların hiç birini yaratamaz, tanımlayamaz, hatta akla getirmez.

Beğeni, bir duygusal doyumunu gösterir. Fakat bundan da önce, bir seçmeyi, bir yeğlemeyi, böyle bir eylemde bulunulmuş olduğunu ima eder. O halde, istenildiği kadar ilkel güdülerden biriymiş gibi olsun yine de güzel, en azından, işgörülerini aynı olan iki varolandan birini daha az güzel, diğerini de daha çok güzel bulma işlemini ifade eder. Eğer seçenek yoksa, güzel de yoktur. Bu bağlamda, yani genel anlamda güzel; güzel olmayanın, güzel bulunmayanın karşıtıdır.

Yaşamımız, sonuç olarak, bu seçme, bu yeğleme, bu yeğlenene alışma işlemlerinden oluşur gibidir.

Toplumsal yaşam, bir toplum içinde yaşama, önce bir istenci ortaya koyar: O toplumun üyesi olmak, yani o toplumun bireyi olmak... Bir birey olmak. Birey olmak ise, o toplumun içindeki seçenekleri fark edebilmek ve yakalayabilmek demektir. O seçenekleri algılayamayan bir kimse bırakın bir kişi olmayı, bir birey dahi olamaz. Bırakın yönetici olmayı, yönetilen bile olamaz. Yani o toplumda yeri yoktur, işi yoktur: bir sürüyü oluşturan, sayısal değerlerden biridir sadece.

Seçeneklerin farkına varıldığında, bir başka ifadeyle, toplum bireyine seçme işlemini yapabilecek olanaklar tanıdığında ve birey de bunun farkına vardığında iş hallolmuş, estetik kaygıları en aza indirgeyebilecek bir beğeni noktasına ulaşılmış demek değildir. Çünkü doyum sağlayacak, doyum sağlatacak beğeni kaynağını, yani bir estetik objeyi yeğlemek farklı kimi koşulların gerçekleştirilmiş olmasını da zorunlu kılar. Bu koşullar, seçme işlemini yapanın bilgi düzeyi ile,

görgü düzeyi ile, çağdaş ve çağcıl yaşam felsefesiyle ve nihayet insan ve insana bağlı değerleriyle ayrıştırılmaz bir ilişki içindedir.

Kimi insan kentte doğar, yaşar ve ölür. O kentin herhangi bir üyesi olarak, üyelik yükümlülüklerini yerine getirerek, hatta başka bir yaşam yolu düşünmeksizin yaşam sürecini tamamlar ve geldiği gibi gidiverir: Geldiğinde üç-beş kişi mutlu olur, gittiğinde de üç-beş kişi elem duyar.

Kimi insan da ya iradesi ile, ya da şu veya bu zorunlulukla aile ocağını bırakır, kente gelir: Ekmek parası kazanmak için kente, ya da daha büyük kente göçer, aile reisinin kente atanması ile gelir, okumak için gönderilir, ya da sözgelimi, bir yöreden milletvekili seçiliverdiği için taşı tarağı toplar ve yeni bir kentin üyesi olur.

Böyle bir ‘mekan’ değişimi o insanı da değiştirir mi? Değiştirebilir mi? Yani kentte oturmak, kentli olmak mıdır? Kentleşmek midir?

Ünlü İskoç filozofu Thomas Reid’in daha 1700’lü yıllarda ifade ettiği gibi “eğer aklımız ve düşünme etkinliğimiz bize, dış duygularımızı ayırt etme, ayrıştırma sorununda, yani iç dünyamızda getirdiklerimizle, bu duyguların nedenini ayırmada yol gösteremiyorsa kentleşemeyiz”.

Kentleşemeyiz ama, bir şeylerin farklılaştığını, istesek de istemesek de görürüz, gözleriz. Sözgelimi, hem iyi bir apartman dairesinde oturmak isteriz, hem de kuyruk yağı ile yemek pişirmeye devam eder ve bütün binayı, tahammül edilmez bir kokuya boğarız. Hem otomobil alırız, hem de kırmızı ışıkta durmayız.

Böyle bir göçer, alışageldiği klişeleşmiş beğenilerini; duygusal doyum etkinliklerini değiştirmeyi, özümseyerek değiştirmeyi ya akıl bile edemediğinden, ya da yeterli bilgi yoksunu olduğu için beceremediğinden, durağan bir nitelik gösteren bu beğenileri daha da ağıdalaştırır ve tek doğruymuş gibi korur. Bu korumanın gerekçesi olarak da, ya ‘gelenek’, ya ‘iyi’, ya da ‘erdem’ gibi, dolaylı veya dolaysız beğeniyle hiç bir ilişkisi olmayan değerler gösterir, bunlara sığınarak devekuşu örneğine taşçıkartır.

Kentleşmek, kentleşebilmek, süperego’nun id’e ve ego’ya egemenliğini kaçınılmaz kılar. Eğer bir kimse, çevresindeki durağan (bir

yapı gibi, bir kent mobilyası gibi) ya da dingin (kent sokaklarını arşınlayan insanların kılık kıyafetleri gibi, at arabası ile son model bir aracın yanyana bulvarlarda yol alması gibi) “şekil bozuklukları”nı göremiyorsa, hatta bunların farkına varamıyorsa, hatta hatta, salt id’ine dayalı beğeni eylemlerini ölçüt alıp bu şekil bozukluklarını pekiştiriyorsa veya çoğaltıyorsa o kentlileşememiş demektir, kentlileşemeyecek demektir. Yaşamın hiç bir aşamasında ‘kent estetiği’ diye bir kavramın bilincinde olamayacaktır.

Beğeni, kendimiz değişmedikçe, kendimizi değiştirmedikçe bir ‘sabite’ bir değişmezlik olarak kalır. Bu beğeniye körukleyen, ya da bu beğeniye neden olan ise ‘güzel’ dir ve bu güzel de bir sabitedir; seçeneksiz olarak, ya da kıt seçeneklerden elde edilmiş güzeldir, ninemizin, anamızın bize güzel diye öğrettiği güzeldir. Dolayısıyla estetikle de ilişkili değildir.

Her güzel estetiği tanımlamaz, estetik de, bir terim olarak güzelle eşanlımlı değildir. Daha önce de vurgulanmaya çalışıldığı gibi bir varolanın “estetik” olabilmesi için onun, önce çağdaş ve çağcıl estetik kuramlarına uygun düşmesi ve sonra da en azından şu iki işlevi yerine getirmesi gerekir:

İlki, o varolanla teke tek ilişki kuranda bir estetik kaygı uyandırabilmelidir.

İkincisi ise, o kişiye bir iletide bulunabilmelidir.

Estetik kaygı, ‘güzel’den duyulan tedirginlik halidir ve güzeli, güzel dediğimizi sorgulamaya yöneliktir. Örneğin pek çok kentimizin meydanlarını süsleyen (!) belli bir seramik fabrikasının reklamı olan ibrikler, çaydahlıklar, fincanlar bir kent görünümü içinde güzel midir? Çağdaş ve çağcıl güzellik anlayışına uymakta mıdır? Bir kenti kendine özgü yapan, bir kenti diğer bir kentten ayıran bir güzellik ögesi midir? Havuz mantığından hareketle üretilen ve her adım başında rastgelenen birbirinin tıpatıp aynı su hazneleri de başka bir örnek olarak gösterilebilir. İşte bunları sorgulayabilmek, sorgulama gereksinimi duymak estetik kaygı demektir ve bu sorgulamaya neden olan da estetik bir varolandır. Eğer estetik kaygı üretileniyorsa bunun iki nedeni olabilir. Ya sözkonusu obje estetik değildir ama estetik farzedilmektedir,

ya da kaygı duyması beklenen insanda estetik beğeni hiç bir zaman oluşmamıştır.

Aslında bir reklam aracı olan bu süsleri elbette beğenenler de vardır ve olacaklardır da. Ama bu beğeni bir duygusal doyumunu tanımlayabilir (başka doyumları da aynı zamanda tanımlıyor olabilir) fakat güzeli, özel anlamda ya da kavram bağlamında güzeli, yani estetiğin karşılığı olan güzeli tanımlayamaz.

Estetik kaygı; -Ben neyi beğeniyorum? sorusunu değil, -Ben niye beğeniyorum? ya da -Ben neyi beğenmeliyim? sorusunu, sorularını uyandırabilen bir güvensizlik halidir.

Bildiklerimize, bildiğimizi zannettiklerimize körü körüne güvenmeme ise çağcıl insanın 'kişi' olabilme niteliklerinin başında gelir. Eğer bildiğimiz güzeli, beğendiğimiz güzeli sorgulamadan kabul edersek kentlileşelim derken kenti, geldiğimiz, bedenen geldiğimiz, fakat tutum, davranış ve düşünce olarak içinden bir türlü çıkamadığımız kasabaya, köye, ya da taşra kentine benzetiriz. Şöyle bir çevreye gözetivermek, bu gerçeği, en sıradan insana bile saptatabilir.

Estetik varolanın bir iletide bulunması ise şöyle açıklanabilir: Dünyaya bakışımı ne denli etkileyebiliyor? İnsan anlayışıma nasıl bir katkı getiriyor? Güzeli, hiç bir çıkar gözetmeden, hiç bir art düşüncenin etkisinde kalmadan yakalayabilmeme ne denli öncülük ediyor? Kendimi eleştirebilmeme, kendi değerlerimi denetlememe ne ölçüde yardımcı olabiliyor? Nihayet "aydın" olmanın önkoşullarından hiç olmazsa birine (sanatla olan ilgiye) ne kadar veri sağlıyor?

O halde, bir insanda estetik kaygı yaratmayan, bir iletide bulunmayan güzel, eskimiş güzeldir, yorulmuş güzeldir, klişeleşmiş güzeldir, yani güzelliğini yitirmiş güzeldir.

Kentlileşmek ise, yaşanan yere, özgün nitelikleriyle çağdaş ve çağcıl bir estetik görüntüye ulaştırabilmek konusunda bir katkı verebilmekle olasıdır.

Kentlileşebilme, önce kendimizin giyim-kuşam, tutum-davranış olarak şehir estetiğine ilk adımda uyum, sonra da ahenk sağlamayı kaçınılmaz kılar. Aksi halde, "kırk yıl kentte yaşasan bile sümkürtünce, yine de burnundan saman akar."

Şehri bir şehir gibi, kenti bir kent gibi yaratmak ve yaşatmak

tartışmasız o şehrin, o kentin her bireyinin ilk yükümlülüğüdür. Fakat bu yükümlülüğü yönlendiren, kontrol eden, gerektiğinde pekiştiren ya da ket vuran ise yöneticilerdir, yönetime aday olanlardır, yönetime gönüllü çıkanlardır. İşte bunun içindir ki yaşam bölgelerine yöneticiler damgasını vurur, halkından, ahalisinden çok.

Estetik kaygıyı yok eden totaliter eğilimler, kavranamadığı, anlaşlamadığı ya da işlerine, çıkarlarına öyle geldiği için saptırılmış bulunan kimi ideolojileri temel aldığından, şablona dönüşmüş yöntemleri onların yönetim politikalarını doğurur.

Bu politikaların da, doğal olarak, bir güzellik anlayışı vardır. Fakat bu anlayış totaliter eğilimleri yaratan bir anlayış olduğundan salt akıl-bilgi-duyarlık saçayağına oturtulabilen estetiğe aykırı düşer.

18. yüzyıl Aydınlanma Çağı'nın ortaya attığı aklın ışığından yararlanma mantığı, yaşama tam anlamıyla laik yaklaşımla bakmayı zorunlu kılar. Oysa kentlileşemediği için kendini kente kabul ettirme adına saptırılmış ideolojilere ki bu tiplerin kapasitesi ancak böyle ideolojileri kabul edebilir, bağlanarak totaliter eğilimli bir rejime yönelenler, 18. yüzyıl mantığından bile habersiz, kendi doğruları ile, "Ben kentlileşemiyorsam kent benleşir" ilkesini benimserler ve güzellikle deha ilişkisini, kendi dehası (!) ile, kendi keşfettiği, keşfettiğini zannettiği güzellik anlayışıyla yaşamlarını sürdürüler. Bu aslında, kentin göbeğinde köy kültüründen esinlenen güzele indirgenmiş bir anlayışta direnme ve böylece yaşayıp gitmeden başka bir şey değildir.

Kentin kozmopolit yapısını kavrayamadıkları ve hazmedemedikleri için sokaklara, caddelere taşan davul-zurna eşliğinde düğün yaparlar, ramazan ayının gece yarılarında detone davul sesleriyle insanları yatağından fırlatırlar, kapalı garaj alanlarında araba klaksiyonlarına tüm görkemleriyle basarlar, çarşı-pazar alanlarında herkesin önünde, terbiye adına çocuklarını bağır bağır azarlıyarak döverler, diğer insanların gözlerinin içine baka baka sol ellerinin başparmağı ile burunlarını sabırla temizlerler, sokak ortalarına boğaz 'ifrazatları'nı boşaltırlar, ulaşım araçlarında lahmacunlu ter kokarlar,

kalabalık alanlarda yüksek sesle, ana-avrat süslemeleriyle birbirlerine şaka yaparlar. Balkonlarına, temizlik adına uzun patiska donlarını asarlar, pencerelerine güneş girmesin diye, ya da aile kutsallığını koruma niyetiyle yırtılmış eski çarşaflarını gerdirirler.

Ve bütün bu estetik görüntü dışı tutum ve davranış altında, kentte yaşıyor olmanın özgürlüğü ve demokratik rejimin nimetlerinden yararlanma ayrıcalığı yatar.

Kırsal yörelerin en güzel olgularından biri olarak kabul edilen imece anlayışı, kentsel yörede kılık değiştirir ve sürü psikolojisi ile gruplaşmalar, hizipleşmeler üretirler, türetirler. Böylece kimileri hem kentlileşmeden kentte yaşama olanağı buldukları için kendilerini başarılı kabul ederler, hem de bu başarı nedeniyle güçlü. Gücün ilk göstergesi ise kenti estetik açıdan kasabaya dönüştürmek olur. Böylece güç gücü doğurur ve kent yönetimine bile el atılır, atılabilir. Artık kent soylular yoktur, gruplar, hizipler vardır ve erk onların elindedir. Tüm bu oluşumun adı da yine özgürlüktür, yine kent nimetlerinden faydalanmadır, yine çoğulcu demokrasidir.

Tartışmasız bu durum, sonsuza kadar sürüp gitmez. Gitmez ama bıraktığı yıkıntı, yaratılan çöküntü kendilerinden de uzun bir süre yok edilemez. Çünkü kültürün yapılarını, estetiğin bozulmasını onarmak bir kaç neslin didinmesiyle olanaklıdır.

Kent soylunun azınlıkta kalmasının ilk somut göstergesi ise kent estetiğinin göz göre göre yok olmasıdır, yok edilmesidir. Zaferin mührü kentin tüm panoramasına basılır. “Gelecek yüzyıla hazırlık”, ya da “Bu kentliler her şeye layıktır” gibi afişleştirilmiş sloganlarla kent estetiği, geleneksel kasaba güzelliğine dönüştürülür. Kent, çekmeye, büzüsmeye başlar. Varoşlar kenticikleşir ve 20. yüzyıl derebeylikleri türer. Derebeyleri ve ‘şurakası’, bütün saptırılmış ideolojilerine karşın yine de sık sık, adeta geçmiş zamanı telafi etmek telaşıyla yurtdışına, özellikle Batı’ya giderler, görgü-bilgi alış verişinde bulunurlar, bu yolla kendilerini, kendi grupları içinde bile ayrıcalıklı hissedip, bu ayrıcalığı daha da vurgulamak için tebaalarını kent estetiğinden, kentlileşmekten biraz daha uzağa sıkıştırmaya çalışırlar. Böylece kent ve kentlilik daha, daha dramatik bir hal alır.

Bütün bu görünüme, somut olguya karşın, yine de kültürün ve estetiğin organik yapısını bilenler vardır, çıkacaktır ve bu geçici durum, kendi kendini yok edecektir.

Olan zamana olur. Olan yitirilen kent tarihine olur. Olan heba edilen bir iki nesile olur. Olan dünyadaki yerimize olur.